QISHLOQ XO‘JALIGIDA PIYOZ VA UNING XUSUSIYATLARI

Sultonov B.F.
“TIQXMMI” MTU, professor.
Sadikova Sh.O.
GulDU tayanch doktoranti

Piyoz (Allium) — loladoshlar oilasiga mansub ikki yillik va ko‘p yillik o‘tsimon o‘simliklar turkumi, sabzavot va manzarali ekin. Shimoliy yarim sharda 500 ga yaqin turi ma’lum. Eng ko‘p turlari O‘rta Osiyo, Kavkaz, Sharqiy Sibirda, kamroq turi Evropada va Uzoq Sharkda uchraydi. O‘zbekistonda piyozning doyra piyoz (qirqbarg piyoz), piskom piyoz (tog‘ piyoz), ko‘rimsiz piyoz, g‘adir-budur piyoz, havorang piyoz (gulpi-yoz), yovvoyisarimsoq piyoz, sarimsoq piyoz (sarimsoq), shubert piyoz (cho‘chqa piyoz), qoratov piyozi (cho‘chqaquloq), novcha piyoz (anzur piyoz), chimyon piyoz, severtsov piyozi kabi o‘n besh yovvoyi turi o‘sadi. Asosan, olti turi — osh piyoz (vatani O‘rta Osiyo va Afg‘oniston), batun piyoz (vatani Sharqiy Sibirning janubi), porey piyoz (vatani O‘rta dengiz bo‘ylari) va boshqalar ekib etishtiriladi.

Eng ko‘p tarqalgan turi osh piyoz (A. cepa L.) tuproq unumdorligiga g‘oyat talabchan, sovuqqa chidamli va o‘ta namsevar sabzavot ekini hisoblanadi. O‘rta Osiyodan tashqari AQSh, Bolgariya, Ispaniya, Misr, Frantsiya, Italiya va Yaponiyada ham piyoz ko‘p ekiladi. Piyoz bizning mamlakatda ikki yillik, ayrim mamlakatlarda esa ikki va to‘rt yillik ekin xisoblanadi. Piyoz boshlari yapaloq, uzunchoq yoki yumaloq bo‘ladi. Tarkibida (navlariga qarab) 2,4—14% qand, 2—13,9 mg % C vitamini, efir moyi, bargida esa 19—57,7 mg % C vitamini, shuningdek, A, B, B2 vitaminlari va 1,3—5,9 mg% A pro-vitamini, limon va olma kislotalar, fitontsidlar kabi boshqa vitaminlarga boydir.

Piyoz boshi poyasining shoxlanishiga qarab kam, o‘rtacha va ko‘p uyali navlarga ajratiladi. Kam uyali navlar bitta, ayrim hollarda ikkita, o‘rta uyali navlar 2 - 3, ko‘p uyali navlar besh va undan ko‘p piyozboshlar hosil qiladi. Ta’miga ko‘ra, osh piyoz navlari achchiq, yarim achchik, va chuchuk turlarga ajratiladi.

Piyoz, asosan, ovqatga ishlatiladi. Tabobatda oshqozon-ichak, nafas organlari va yurak-tomir sistemasi kasalliklarini davolashda foydalaniladi. Osh piyoz bir yoki bir necha generativ va vegetativ kurtaklar joylashgan qisqa poyadan iborat. Guli ikki jinsli. Ildizi popuk ildiz. Urug‘i uch qirrali, 1000 donasi 2,5—4 g. Piyoz janubiy, g‘arbiy, sharqiy kenja turlarga bo‘linadi. O‘zbekiston va Qozog‘iston janubida janubiy va, qisman, g‘arbiy kenja turga oid mahalliy navlar keng tarqalgan. Bularga Andijon oq piyozi (yirik, oq), Samarqand qizil piyozi (dumaloq yassi, qizil), marg‘ilon piyozi yoki tuxum piyoz (cho‘zik, tuxumsimon, oq), qoratol piyozi (dumalok, tilla

rang), Farobiy piyozi (yirik, dumaloq yassi, oq), Kaba piyozi (yirik, dumaloq, jigar rang sarik), Tungani piyozi (dumaloq yassi, to‘q binafsha rang) va Ispan (yirik, dumaloq, och sarik) piyozlari kiradi.

O‘rta Osiyo, jumladan, O‘zbekistonda birinchi yili dalaga urug‘i sepilib, iste’mol uchun osh piyoz (boshpiyoz) olinadi. Ikkinchi yili bosh piyoz ekilib, urug‘ olinadi. O‘zbekiston sharoitida piyozdan yuqori hosil va ko‘proq foyda olish maqsadida piyoz ekiladigan er iloji boricha begona o‘tlar chiqmaydigan qilib tayyorlanadi, kuzgi shudgor erta o‘tkaziladi, kultivatsiya qilinadi va er ustida mola bosiladi. Piyoz ekiladigan erning gektariga 20-25 tn chirigan go‘ng, agrotexnologiya talablariga ko‘ra mineral o‘g‘itlar solinadi. O‘rta Osiyoda piyoz uch muddatda: erta ko‘klamda (fevral oyi oxiri - mart oyi boshlarida); yoz-kuzda (avgust oyi oxiri - sentyabr oyi boshlarida) va kech kuz (noyabr oyida, «to‘qson bosdi»usuli) da ekiladi[1].

Piyoz boshqa sabzavotlar kabi dala almashlab ekish tizimida etishtiriladi. Eng yaxshi o‘tmishdoshlar — karam, pomidor, bodring, kuzgi don ekinlaridan kartoshka hisoblanadi. O‘sish davrida talab bo‘yicha oziqlantiriladi, sug‘oriladi (er osti suvlari chuqur joylashgan bo‘z tuprokli erlarda 12 martagacha, o‘tloqi botqoqli tuproqlarda esa 7-8 marta) va qo‘lda yoki kimyoviy usulda o‘toq qilinadi. Sentyabr oyi oxiri — oktyabr oyi boshlarida qazilib, avval dalada, keyin usti yopiq joylarda quritiladi, saralanadi va har xil chiqitlardan tozalanadi. Piyoz hosildorligi o‘rtacha 120 dan 400- 600 s/ga ni tashkil etadi. Lekin hozirgi zamonaviy innovatsion texnologiyalarni joriy qilish va ulardan samarali foydalanish evaziga hosildorlik gektaridan 1200-1500 s/gani tashkil etmoqda. Masalan, Jizzax viloyati, Zomin tumani, «Chorvador» qishlog‘idagi «Jilg‘alisoy shabadasi» fermer xo‘jaligi 2023-yilda har gektar maydondan 150 tonna piyoz hosilini olib, mamlakatimiz qishloq xo‘jaligida piyozdan olinadiga hosildorlik bo‘yicha rekord o‘rnatdi[2].

Urug‘ olishda saralangan, navdor piyoz boshi (no‘sh) egatlarga ekiladi. Mayda piyoz boshchalarini no‘sh qilib erta bahorda ko‘kpiyoz va yoz boshida bosh piyoz olish uchun piyoz boshi (no‘sh) qadaladi. Piyoz urug‘i iyun oyi oxiri — iyul oyi boshlarida etiladi. Hosildorlik gektaridan o‘rtacha 3-5 s/ga, ayrim xo‘jaliklarda 10 s/ga gacha urug‘ olinadi.

Bugungi kunda Respublikada suvni tejaydigan texnologiyalarni joriy qilish 2020 yilga nisbatan 5 barobarga oshirilib, jami 430 ming gektar, shundan 230 ming gektarda suvni tejaydigan texnologiyalar, 200 ming gektar maydonda lazerli uskunalar yordamida erlarni tekislash belgilangan . Respublika bo‘yicha 194 ming 88 gektar maydonda suv tejovchi texnologiyalar, shundan 181 ming 182 gektarda tomchilatib, 4 ming 123 gektarda diskret va 8 ming 783 gektar maydonda yomg‘irlatib sug‘orish texnologiyasini joriy qilish bo‘yicha tijorat banklari va tashabbuskorlarning o‘z mablag‘lari hisobidan 3,727 trln so‘m moliyalashtirilgan. Hozirda respublika bo‘yicha jami 192 ming 175 gektar maydonda, shundan 179 ming 263 gektarda tomchilatib, 8 ming 787 gektarda yomg‘irlatib va 4 ming 125 gektar maydonda diskret sug‘orish usullarida qurilish-montaj ishlari to‘liq yakunlanib, ushbu maydonlar mazkur texnologiyalar orqali sug‘orilmoqda. Bugungi kunda 13 ming 76 gektar maydonda tomchilatib sug‘orish texnologiyalarining qurilish-montaj ishlari amalga oshirilmoqda. Shuningdek, 122,3 ming gektar maydonda lazerli tekislagich yordamida tekislash ishlari amalga oshirildi.

[1] https://www.neo-agriservis.ru/articles/tekhnologii
[2] https://kun.uz/75759705